

Abordări metodologice asupra problemei definirii politicii penale

Methodological approaches towards the problem of defining penal policies

Drd. Mădălina-Cristina Mihai*

Abstract

*The necessity of providing to this concept a definition that would be apt to respond to the pursued objectives and purposes issues from the fact that, the features of this type of the state's policy once shaped, the oeuvre of realizing the chosen penal policy has better chances to be accomplished. Its clear definition obtained is a great step towards this aim. It is obvious that, first of all, this concept itself has to be clearly seized. Only after wards we could indeed pass to the conception of a coordinated plan of action within the penal domain. This plan should concord with the security imperative raised by the actual society. This action plan ought also take into account the conflictual relationships currently existing between security and freedom in the sense of finding some solutions that could be able to harmonize these two *desiderata* one to another.*

Key words: *penal policy, genus proximus, specific difference, constructive definition, descriptive definition, functionalist definition.*

Cuvinte cheie: *politică penală, gen proxim și diferență specifică, definiție constructivă și definiție descriptivă, definiție funcționalistă.*

1. Importanța unei abordări metodologice. În mod tradițional, cei care sunt preocupați de oferirea unei definiții sunt doctrinarii, din dorința de a purta discuții pe baza unor noțiuni care prezintă interes pentru societate, în scopul de a le clarifica conținutul. Sub influența dezbaterilor din literatura de specialitate, legiuitorul, responsabil cu elaborarea unei politici penale, va acționa, de cele mai multe ori, în sensul stabilit de doctrină. Rolul doctrinei este astfel de a pune în discuție toate problemele ce privesc politica penală a statului, încercând să aducă soluții acestor probleme.

Necesitatea unei abordări metodologice a problemei definirii politicii penale rezidă în depășirea dificultăților teoretice care presupune „nu atât crearea unei definiții noi care ar părea mai fundamentată sau mai «adevărată» decât cele care au precedat-o, ci mai degrabă o reflecție critică asupra tipului metodologic ce tinde să elucideze însăși natura demersului în cauză și limitele care îi sunt

* Doctorand buget al Universității din Craiova, Facultatea de Drept și Științe Administrative, prin Proiectul POSDRU/6/1.5/S/14 “Creșterea atractivității, calității și eficienței studiilor universitare de doctorat prin acordarea de burse doctorale”.

inerente”¹. Astfel, în perspectiva metodologică sunt conținute toate conotațiile pe care definiția politicii penale le va dobândi.

2. Tipuri de definiții compatibile conceptului de politică penală

A. Definiția politicii penale prin gen proxim și diferență specifică. Văzută ca un răspuns al societății la fenomenul infracțional, politica penală a fost inițial definită ca „ansamblul procedeelelor represive prin care statul reacționează contra crimei”. Această definiție aparține lui Ludwig Feuerbach, cel cărui îi este atribuită și expresia de «politică penală». Din punct de vedere metodologic, aceasta este o definiție prin gen proxim și diferență specifică, ce constă în a caracteriza un fenomen pornind de la trăsăturile pe care le împărtășește cu alte fenomene și de la acele trăsături care îi sunt particulare și prin care se diferențiază de acestea².

O astfel de definiție întâmpină mai multe dificultăți, prima dintre acestea privind găsirea unui gen proxim, a unei familii mai vaste în care politica penală să se înscrie. Genul proxim la care se raportează definiția prezentată îl constituie procedeele represive, ele însele reprezentând noțiuni imprecise. O altă deficiență a acestui fel de definiție constă în faptul că, ea considerând procedeele represive ca gen proxim, se referă apoi la diferența specifică a acestor procedee, și nu a politicii penale. În acest fel, singurele trăsături ale politicii penale privesc faptul de a fi un ansamblu de procedee represive și care are o anumită finalitate. Or, pentru o autentică definiție a politicii penale nu trebuie să privim doar părțile sale, adică procedeele folosite, stabilindu-le trăsăturile ce le disting de alte procedee, pentru ca apoi să spunem că politica penală este ansamblul acestor părți.

O definiție prin gen proxim și diferență specifică ar trebui să descopere trăsăturile cu adevărat comune ansamblului elementelor constitutive³, or, în cazul politicii penale și, mai degrabă, al procedeelelor represive, acest lucru se dovedește foarte dificil, tocmai datorită ambiguității terminologice. Astfel, acest gen de definiție se dovedește insuficient, și, chiar dacă până la un punct poate fi util, trebuie completat cu necesitate cu o abordare metodologică diferită.

Potrivit definiției lui Feuerbach, politica penală este sinonimă cu teoria și practica sistemului penal⁴, o concepție care este tributară epocii în care a fost formulată, în sensul că specific acestei perioade este gândirea unor măsuri împotriva crimei, având un caracter preponderent represiv. Feuerbach pune accentul pe necesitatea ca responsabilitatea să nu fie atribuită doar judecătorului și procurorului, insistând asupra ideii unei abordări globale asupra problemei. Astfel, faptul infracțional este văzut ca un adevărat fenomen social la care răspunsul

¹ F. Ost, M. van de Kerchove, *Jalons pour une théorie critique du droit*, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1987, p. 139

² Dan Claudiu Dănișor, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, Ediția 2, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 26

³ Ibidem, p. 26

⁴ Mireille Delmas-Marty, *Les grands systèmes de politique criminelle*, Ed. Puf, Paris, 1992, p. 13

trebuie să fie pe măsură⁵, adică să dea naștere unei colaborări între reprezentanții tuturor sferelor sociale, în încercarea de control a acestui fenomen.

Henri Donnedieu de Vabres⁶ care încadrează noțiunea de politică penală în următorii termeni: „cel mai bun mod de a reacționa, ca pedeapsă și represiv contra crimei”, optează tot pentru acest tip de definiție, cel prin gen proxim și diferență specifică. Definiția oferită de acesta pune accent pe modalitățile de reacție contra crimei, definind politica penală prin intermediul elementelor sale, respectiv a mijloacelor punitive și represive. Această definiție suferă de aceleași deficiențe, de vreme ce autorul ei nu se interesează asupra problemei existenței crimei, lăsând această preocupare criminologilor și psihiatrilor, ci asupra procedeelelor ce trebuie create pentru a lupta contra crimei printr-o acțiune pe termen lung.

B. Definiția politicii penale prin esența sa. Insistând asupra faptului că nu poate exista un răspuns penal fără definirea unei politici penale de ansamblu, Michèle-Laure Rassel⁷ oferă definiția sa asupra acestei noțiuni: „tratate, pedepsire, neutralizare, acestea ar trebui să fie cele trei obiective ale unei politici penale raționale”. Analizând această definiție, putem observa schimbarea de atitudine în încercarea de definire a politicii penale. Astfel, accentul nu mai cade asupra procedeelelor de utilizat pentru a atinge un scop determinat, căci interesul se deplasează către identificarea obiectivelor unei politici penale raționale.

O definire prin esență a politicii penale presupune a găsi ceea ce este permanent, stabil și definitoriu⁸ pentru această realitate reprezentată de politica penală. Nu contează natura și conținutul procedeelelor de utilizat, ci necesitatea ca aceste procedee să conducă la atingerea unor obiective raționale. Devine astfel problematică definirea politicii penale prin esența sa, căci trebuie determinate caracterele sale permanente, iar această esență poate căpăta un sens extrem de relativ în funcție de proprietățile pe care autorul definiției le consideră ca relevante din punct de vedere metodologic.

Odată cu trecerea timpului, politica penală se detașează atât de dreptul penal, cât și de criminologie și de sociologia criminalității, căpătând o semnificație proprie. Această detașare nu se realizează însă prin opoziție față de aceste discipline, ci mai degrabă, ca o sinteză a principiilor care le guvernează și care au impact asupra politicii penale. Este subliniată necesitatea ca politica penală să nu fie redusă la noțiunea de drept penal, ci să fie văzută ca „reacție organizată și deliberată a colectivității împotriva activităților delictuoase, deviante sau antisociale”⁹.

⁵ Yves Charpenel, *Les rendez-vous de la politique pénale. Concilier devoir de justice et exigence de sécurité*, Ed. Armand Colin, Paris, 2006, p. 21

⁶ Apud Yves Charpenel, op. cit., p. 22

⁷ Apud Yves Charpenel, op. cit., p. 22

⁸ Dan Claudiu Dănișor, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, op. cit., p. 25

⁹ Marc Ancel, *La défense sociale nouvelle*, Ed. Cujas, Ediția 2, Paris, 1971, p. 300

3. Reconsiderarea definiției politicii penale în funcție de modul perceperii realității sociale

A. Definiții doctrinare. După cum se poate observa, semnificația inițială atribuită politicii penale nu a putut supraviețui schimbărilor de perspectivă asupra societății, astfel că acest concept s-a adaptat modului în care este percepută realitatea socială. Trebuie subliniat faptul că realitatea unei stări sociale rezidă în modul perceperii ei. Nu putem astfel vorbi de o constatare empirică a realității, ci mai degrabă de proiecții ale modului în care dorim să construim realitatea socială. Transpunerea acestor proiecții dau seama de felul în care, la un moment dat, trebuie înțeleasă realitatea unui politicii penale, astfel că putem vorbi de o obiectivitate aparte a realității, care este totuși dependentă de modul conceperii sale. Ne raportăm mereu la faptele sociale și constatăm realitatea lor, dar nu este vorba de o existență obiectivă, ci de modul devenirii acestora prin raportare la maniera în care dorim ca respectivele fapte sociale să existe în viitor.

Definiția dată de Delmas-Marty pleacă de la formula oferită de Feuerbach, autoarea înțelegând prin politică penală „ansamblul procedurilor prin care corpul social organizează răspunsurile la fenomenul criminal”¹⁰, constituind „teorie și practică a diferitelor forme de control social”¹¹. Constatăm o combinare a tipurilor de definiții metodologice, căci politica penală este văzută din perspectiva definirii prin gen proxim și diferență specifică, pentru ca apoi să se treacă la identificarea esenței specifice a acestei politici. Este astfel evidențiată insuficiența acestor modalități de definire, ceea ce determină necesitatea combinării lor pentru a da seama de un concept complex cum este cel de politică penală.

Aceași tendință se desprinde și din definiția dată de Nicolas Queloz¹², care vede politica penală ca „un ansamblu de mijloace (legislative și practice) pus în aplicare într-o societate pentru a încerca să se prevină și să se reacționeze în fața diverselor forme de criminalitate”.

B. Definirea politicii penale la nivelul conferințelor internaționale. Nevoia de clarificare a acestei noțiuni este evidentă nu doar la nivel doctrinar, ci și cu ocazia diverselor întâlniri de specialitate, fie la nivelul unor state europene, fie la cel al comunității europene.

Definiția reținută cu ocazia adoptării în aprilie 2004 a Recomandării conferinței procurorilor generali din Franța este exprimată în următorii termeni: „Politica penală are ca obiect fixarea obiectivelor cerute de interesul general în ceea ce privește constatarea infracțiunilor la legea penală, căutarea și sancționarea autorilor lor, protecția victimelor, executarea deciziilor judiciare represive și cooperarea penală internațională”¹³.

¹⁰ Mireille Delmas-Marty, *op. cit.*, p.13

¹¹ *Idem*, p. 13

¹² Profesor de drept penal și de criminologie, Facultatea de drept, Universitatea din Fribourg, Elveția, Textul unei expuneri, iunie 1999

¹³ Yves Charpenel, *op. cit.*, p. 14

La nivel european, cu ocazia celei de-a 26-a conferințe a miniștrilor europeni ai justiției în aprilie 2005, Consiliul Europei înțelegea politica penală astfel: „procesul decizional al societății care privește criminalitatea și lupta contra criminalității”¹⁴.

Se poate observa, cu privire la aceste definiții, că preocuparea nu este pentru determinarea obiectivelor proprii acestei politici, ci mai degrabă pentru găsirea de modalități originale de intervenție, în principal cu referire la puterile conferite Ministerului Public.

C. Definiții constructive și definiții descriptive ale politicii penale. „Prin definiție explicativă se poate înțelege o definiție care tinde să dea seama de un concept «dat dinainte» și care preexistă, prin ipoteză, operației însăși de definire. Prin definiție constructivă, dimpotrivă, se poate înțelege o definiție care tinde să creeze un concept nou prin chiar actul definirii. Dacă prima dintre aceste definiții poate fi considerată adevărată sau falsă din punct de vedere logic, după cum ea corespunde în mod efectiv conceptului de care pretinde să dea seama, cea de-a doua, dimpotrivă, din cauza caracterului său convențional, nu poate fi calificată nici de adevărată, nici de falsă, ceea ce nu exclude faptul că ea ar putea fi apreciată în termeni de «pertinență», în ce privește obiectivele urmărite și consecințele pe care poate să le angajeze în câmpul cunoașterii și comunicării”¹⁵.

Cu privire la aceste noțiuni, se poate observa că definițiile reținute de doctrină pot fi caracterizate mai degrabă ca fiind constructive, pe când celor elaborate în urma dezbaterilor de la nivelul conferințelor de specialitate le este propriu caracterul descriptiv, explicativ. Acest lucru poate fi explicat prin natura preocupărilor celor care au elaborat aceste definiții. Astfel, dacă definiția constructivă este utilizată pentru detașarea de reprezentările dominante vehiculate de limbajul uzual, este clar că o astfel de definiție este proprie doctrinei, ale cărei preocupări au caracter teoretic. În schimb, privilegierea unei definiții descriptive pur empirice, bazată pe un fel de «transparentă a limbajului», care ar porni doar de la observarea realității și ar generaliza prin inducție caracterele pe care această observație le-ar putea releva¹⁶, este cu necesitate preferată de practicieni; iar aceștia sunt cei care, participând la conferințe de specialitate, își împărtășesc experiența acumulată în scopul desprinderii unor concluzii utile activității ulterioare. Acesta este și motivul caracterului empiric al acestor definiții.

În legătură cu opțiunea pentru unul dintre aceste tipuri de definiții, nu este preferabilă nicio definiție pur constructivă, prea radicală, care ar situa noțiunea de politică penală într-o sferă abstractă, niciuna pur explicativă, descriptivă, aflată în sfera empirismului, care ar face din politica penală doar un ansamblu de proceduri destinate unui scop precis, care ar recunoaște în avans semnificația politicii penale.

Definiția pentru care optăm înțelege politica penală ca un plan structurat, capabil să coordoneze întreaga activitate îndreptată către gestionarea fenomenului

¹⁴ Idem, p. 14

¹⁵ F. Ost, M. van de Kerchove, *op. cit.*, p. 166

¹⁶ Dan Claudiu Dănișor, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, *op. cit.*, p. 29-30

infracțional. Deși în esență este o definiție constructivă, nu este eliminată metoda empirică, odată ce activitatea de gestionare se raportează la fenomene a căror înțelegere necesită sondarea realității sociale, tocmai prin intermediul unor astfel de metode de observare directă.

Necesitatea definirii politicii penale trebuie căutată în rolul pe care aceasta îl are printre politicile duse de stat în diverse sfere sociale. Devine astfel foarte importantă lămurirea termenilor care determină definiția politicii penale, pentru ca această definiție să fie cu adevărat funcțională. În timp ce coordonarea privește îndrumarea în mod unitar a activităților desfășurate, gestionarea se referă la ținerea sub control a fenomenului infracțional, tocmai datorită activităților coordonate îndreptate către realizarea acestui scop.

Activitatea ce necesită coordonare este cea a multitudinii actorilor chemați să își aducă aportul la această activitate amplă și care necesită o perioadă relativ lungă de timp pentru a da rezultatele dorite. Astfel, cele trei puteri ale statului trebuie să se implice în acest proces atât decizional, cât și de execuție, pentru a crea o politică penală eficientă. Rolul acestor puteri nu se rezumă la funcțiile lor specifice – activitatea conjugată a legislativului și a executivului de a elabora legi și cea a puterii judiciare de a aplica legile – căci intervenția multiplelor nivele de decizie implică o activitate de negociere continuă între diverșii actori implicați¹⁷.

Activitatea coordonată a acestor actori se concretizează în măsurile ce vor duce la atingerea scopului propus. Aceste măsuri trebuie să se plezească pe situațiile ivite în realitate, pentru ca răspunsul societății să nu fie, în primul rând disproporționat, iar în al doilea rând, să constituie o soluție viabilă. Pe de altă parte, ceea ce statul trebuie să facă este să gândească un plan de măsuri care să nu fie un răspuns individual al unor probleme izolate, extins la întreaga sferă socială vizată. Soluția trebuie elaborată în așa fel încât să constituie răspunsul pe termen mediu și lung la situațiile din domeniul penal. Numai acționând astfel, ceea ce în momentul de față ridică divergențe la nivel social își poate găsi soluționarea în așa fel încât societatea să nu mai fie confruntată în viitor cu acest gen de dificultăți.

D. Definiții funcționaliste. Curentul funcționalist este înțeles sub cel puțin trei forme: funcționalismul absolut, funcționalismul structural și funcționalismul moderat. Cea de-a doua formă a acestui curent sociologic îl are ca reprezentant pe T. Parsons, care încearcă să înțeleagă acțiunea ca o construcție intențională. Astfel, „acțiunea este gândită ca produsul unui actor dotat cu resurse, care face alegeri finalizate și care utilizează, pentru a realiza aceasta, mijloace materiale și simbolice”¹⁸. Analiza parsoniană presupune că acțiunea socială este produsul alegerilor individuale care au sens pentru actor, însă aceste alegeri sunt în legătură cu un ansamblu de valori comune și se înscriu într-o rețea de norme constitutivă a structurii societății, norme care sunt elemente constrângătoare ale acțiunii

¹⁷ Denis Salas, *La volonté de punir. Essai sur le populisme pénal*, Ed. Hachette Littérature, Paris, 2005, p. 231

¹⁸ Michel Lallement, *Histoire des idées sociologiques de Parsons aux contemporains*, Ed. 2, Ed. Nathan, Paris, 1993, p. 85

individuale. Astfel, pentru Parsons, „A studia structura acțiunii sociale înseamnă deci a căuta să evidențiezi relații și modalități de schimb stabile între actori. Întregul poate avea sens în ochii sociologului cu condiția ca acesta să fie capabil să surprindă conexiunile dintre structura studiată și totalitatea socială, la a cărei bună funcționare concură o astfel de structură”¹⁹.

În logica acestui curent funcționalist structural, acțiunea statală, care privește crearea unei politici penale, trebuie să fie rezultatul acelor alegeri individuale de la nivelul societății care sunt considerate utile de către cei care participă la construirea acestei politici penale. Dar acest actor care decide asupra modului de concepere a unei politici penale nu acționează în mod arbitrar, ci ținând cont de valorile comune care stau la baza structurii societății. În acest mod, politica penală va fi rezultatul unor alegeri logice, care prezintă importanță pentru grupul asupra căruia se vor răsfrânge măsurile de politică penală.

Din această perspectivă, politica penală poate fi înțeleasă ca o construcție rațională, ale cărei funcții concură la asigurarea coeziunii grupului social, prin impunerea, ca elemente constrângătoare ale acțiunii individuale, tocmai valorile comune ce stau la baza grupului. Privit în acest mod, grupul social de apartenență devine standardul la care acțiunile individuale trebuie să se raporteze, astfel că normele de constrângere, în cazul săvârșirii unei fapte penale, nu mai sunt văzute ca exterioare grupului, fiind tocmai cele care fundamentează grupul. În consecință, reacția față de normele de determinare a comportamentelor individuale nu va mai fi de respingere, din cauza neînțelegerii importanței acestor norme. Dimpotrivă, făcând parte din valorile comune grupului de apartenență, vor fi acceptate și înțelese ca necesare, pentru a putea face parte în continuare din acest grup. Este evident că și reacția grupului față de comportamentele infracționale are un rol hotărâtor în impunerea regulilor grupului, căci numai în situația în care individul se vede expus excluderii din grupul de apartenență, va adopta o atitudine de respect a regulilor din domeniul penal.

3. De la opțiuni doctrinare la finalități practice. Dincolo de aceste orientări venite din partea doctrinei sau desprinse din activitatea practică, definirea noțiunii de politică penală prezintă importanță sub aspectul finalităților concrete asupra fenomenului infracțional. Dacă în activitatea de punere în aplicare a politicii penale un rol important îl poate avea modul în care această politică își găsește definirea la nivel doctrinar, ceea ce devine esențial ține de depistarea în timp real a problemelor și astfel stabilirea obiectivelor pe care statul trebuie să le îndeplinească prin punerea în practică a unei anumite politici în domeniul penal.

A. Modul în care operează trecerea de la teorie la practică. Dacă în mod tradițional teoria și practica prezintă puncte convergente doar la nivel superficial, deseori afirmându-se că teoria este un mod idealizat de descriere a realității din practică, această concepție trebuie depășită, pentru ca dezbaterile teoretice să aibă o finalitate practică, să contribuie la îmbunătățirea modului în care sunt aplicate

¹⁹ Ibidem, p. 86

măsurile statale. Această discrepanță se poate datora, pe de-o parte, faptului că teoreticienii nu sunt preocupați îndeajuns de situația existentă în realitate, iar pe de altă parte, faptului că cei implicați în practică nu țin cont de dezbaterile teoretice.

Pentru ca să opereze o reală trecere de la teorie la practică, cu implicații pentru ambele niveluri, este nevoie de conștientizarea importanței abordării proprii activități din mai multe puncte de vedere. Această trecere se poate realiza doar dacă cei responsabili de elaborarea măsurilor statale vor aborda această activitate luând în considerare atât influența practicii, cât și a doctrinei.

Modul în care în concret se face trecerea de la teorie la practică ține de măsura în care practica acceptă influența teoretică. Aceste două planuri nu trebuie separate, ci trebuie reușită o îmbinare armonioasă a obiectivelor fiecărui domeniu.

B. Politica penală de la teorie la o practică a protecției drepturilor omului. Politica penală, fiind una dintre politicile publice ale statului, trebuie să fie în concordanță cu modul în care statul își înțelege scopul social. Într-un stat liberal, scopul social îl constituie individul, astfel că toate măsurile statale trebuie să fie subsumate realizării acestui scop, prin protecția drepturilor și libertăților omului.

Afirmarea și recunoașterea acestui scop este în sine un pas extrem de important, însă insuficient în situația în care rămâne la nivel declarativ. Aceste deziderate liberale trebuie să se reflecte nu doar la nivel teoretic, ci mai ales, la nivelul practicii. Într-un stat în care, la nivelul politicii penale, măsurile adoptate vizează apărarea securității sociale, iar conceptul central al instituției răspunderii penale îl constituie pericolul social al faptei și al făptuitorului, principiile liberale sunt pe de-a întregul ignorate.

Având în vedere aceste premise, singura modalitate de concepere a unei politici penale centrate pe protecția drepturilor omului și nu a securității sociale constă în conștientizarea pericolului pe care îl prezintă promovarea unor astfel de scopuri sociale. Datorită caracterului abstract și ambiguu al conceptului de securitate socială, măsurile de politică penală menite să apere această securitate nu pot fi cenzurate și limitate, căci orice faptă considerată în abstract că poate aduce atingere securității sociale, va fi inclusă în sfera penală. Aceleași trăsături caracterizează și conceptul de pericol social; în funcție de gradul de pericol social al faptei, care este stabilit de fiecare dată de către reprezentanți ai statului, fapta va fi de domeniul penalului, iar gradul de pericol social al făptuitorului va influența asupra vinovăției acestuia. Referențialul în funcție de care o faptă este sau nu infracțiune nu ar trebui să fie pericolul social, ci drepturile și libertățile individului ar trebui să aibă acest rol. Doar prin raportare la drepturile și libertățile persoanei vătămate, fapta ar trebui să fie sau nu inclusă în sfera penală.

Depășirea acestor concepții tributare epocii socialiste poate fi realizată printr-o practică îndreptată spre protecția drepturilor și libertăților omului, care să conștientizeze importanța promovării valorilor liberale. Practica trebuie să se detașeze de modul în care teoria privește lucrurile, doar astfel putând contribui la schimbarea mentalității. Astfel, o practică creatoare în acest domeniu, care să protejeze drepturile omului, poate duce la modificarea concepțiilor. În acest mod, legislația din domeniul penal și al politicii penale vor evolua în direcția impusă de

o practică a apărării drepturilor omului. Prin adoptarea unor măsuri legislative în conformitate cu principiile liberale, atât doctrina cât și practica vor fi susținute în realizarea operei de promovare a individului.

Bibliografie

1. Marc Ancel, *La défense sociale nouvelle*, Ed. Cujas, Ediția 2, Paris, 1971
2. Yves Charpenel, *Les rendez-vous de la politique pénale. Concilier devoir de justice et exigence de sécurité*, Ed. Armand Colin, Paris, 2006
3. Dan Claudiu Dănișor, Ion Dogaru, Gheorghe Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, Ediția 2, Ed. C.H. Beck, București, 2008
4. Mireille Delmas-Marty, *Les grands systèmes de politique criminelle*, Ed. Puf, Paris, 1992
5. Michel Lallement, *Histoire des idées sociologiques de Parsons aux contemporains*, Ed. 2, Ed. Nathan, Paris, 1993
6. F. Ost, M. van de Kerchove, *Jalons pour une théorie critique du droit*, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1987
7. Nicolas Queloz, Textul unei expuneri, iunie 1999
8. Denis Salas, *La volonté de punir. Essai sur le populisme pénal*, Ed. Hachette Littérature, Paris, 2005